

บทที่ 4

พระราชนิพนธ์ “ไกลบ้าน”: วรรณกรรมโต้กลับตะวันตก

ชนชั้นนำไทยตระหนักถึงความอิทธิพลและการรุกรานของชาวตะวันตก ดังที่เห็นปรากฏเป็นหลักฐานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารที่พระองค์ทรงให้ตระหนักถึงอิทธิพลของชาวตะวันตก ความว่า

การต่อไปภายหน้า...การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่แต่ข้างฝรั่ง ให้ระวังได้ดื้ออย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะทำไว้ให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว¹

เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ยังทรงตระหนักถึงอิทธิพลของตะวันตกที่มีมากขึ้น โดยเข้ามาในรูปแบบของการรุกรานด้านอาณาเขต เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรม หรือการรุกรานโดยลัทธิอาณานิคม (Colonialism) และลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism)

การใช้อำนาจในการสร้างอาณานิคม นอกจากการใช้กำลังทหารแล้ว เจ้าอาณานิคมยังใช้วาทกรรม อาณานิคม (Colonial discourse) ผ่านสถาบันทางสังคมต่างๆ เพื่อสร้างอาณานิคมทางความคิดให้เกิดขึ้นใน เขตปกครองของตน เจ้าอาณานิคมพยายามเปลี่ยนแปลงให้ชนพื้นเมืองกลายเป็นผู้ถูกปกครองที่ดีเพื่ออ้าง รักษาอำนาจปกครองของตนให้คงอยู่²

ความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้ามข้างต้นแสดงให้เห็นความเหนือกว่า (superiority) ตามตรรกะของตะวันตกที่ใช้วาทกรรมเกี่ยวกับ “ความรู้และความเจริญ” เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง สรุปลได้ว่าตะวันตกซึ่งเป็นชาติ ที่มีความรู้จะมีลักษณะของความเป็นชาย รวมทั้งเป็นผู้ใหญ่ที่มีวุฒิภาวะ มีความเจริญก้าวหน้า มีอารยธรรม เป็นดินแดนที่พัฒนาแล้ว ตรงกันข้ามกับชาติอื่นที่ไม่ได้ศึกษาหาความรู้ตามแบบแผนของตะวันตก คนในดินแดน เหล่านั้นเป็นเหมือนเด็กที่ไร้วุฒิภาวะ ล้าหลัง ป่าเถื่อน และมีลักษณะเป็นหญิง (ซึ่งถูกมองจากวิธีคิดแบบเหมารวมว่าโยงกับความอ่อนแอและความด้อย

¹ รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว [ออนไลน์], 19 ธันวาคม 2557. แหล่งที่มา

<http://www.rta.mi.th/data/ytg/data/2556/04-.pdf>

² นันทนัย ประสานนาม, “ทวิภพ (The Siam Renaissance) ในฐานะภาพยนตร์ไทยโต้กลับอาณานิคม” ใน **ละคร ระคน**

ตัวตน มนุษย์: วรรณกรรมกับนาฏกรรมศึกษา, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี และคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), 2552), หน้า 148.

ศักยภาพในการใช้เหตุผล) ทำให้ประเทศเหล่านี้ด้อยพัฒนา จึงต่าง กับชาวยุโรปหรือชาวตะวันตกโดยสิ้นเชิง³16

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักและรับรู้ถึง การรุกรานแบบอาณานิคมที่ชาวตะวันตกพิจารณาคนตะวันออกว่าเป็นชนชาติล้าหลัง ไม่เจริญ ดังที่ ทวีศักดิ์ เผือกสม ได้ศึกษาไว้ว่า ในยุคสมัยนั้น คณะมิชชันนารี (ABCFM) ได้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ หนังสือจดหมายเหตุฯ Bangkok Recorder เพื่อนำเสนอความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์แบบตะวันตกต่อสังคมไทย ราคาสินค้าข้าวสารทั่วไป นิทานอีสป ความก้าวหน้าทางวิทยาการ เช่น การสร้างทางรถไฟ นอกจากนั้นยังตีพิมพ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความคิดอ่านเป็นคราว ๆ ไป⁴

บทความที่มีผลอย่างมากต่อวิถีคิดของชนชั้นนำไทย คือ History of the Sandwich Islands, Overthrow of Idolatry ซึ่งนำเสนอว่า “คนที่เกาะซานตวิคนั้นเป็นคนใจร้ายโหดเหี้ยม เพราะไม่มีหนังสือ แต่ต่อมาก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นเพราะหันมานับถือศาสนาคริสต์ ” บทความของชาวตะวันตกมุ่งโจมตีคนในดินแดนตะวันออกว่าไม่เจริญเพราะไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์

ต่อมาในปี พ.ศ.2388 หมอบรัดเลย์ ได้พิมพ์บทความชิ้นหนึ่งเรื่อง “ยูนิเวอร์ซิติ” โดยตั้งคำถามว่าเมื่อไรรัฐบาลสยามจะคิดตั้ง “ยูนิเวอร์ซิติ” เพื่อให้เป็นสำนักสั่งสอน “ศิลปสารวิชาการความรู้ แลให้หลุดพ้นความมืดมิด” ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เป็นต้น

ในการทุกวันนี้ ที่กรุงสยามต้องจำเอนให้ชาวเมืองไทยรู้ในภาษาต่าง ๆ แลศิลปประสาตวิชาการเช่นว่าแล้ว เพราะกรุงสยามดูละเลือนจากที่ๆ เคยตั้งอยู่นั้น ไปตั้งอยู่ใหม่ในประเทศยุโรปแล้ว มีชาวประเทศยุโรบมารคนอยู่ด้วยกันมาก ได้ตั้งเปนไมตรีกันเปนหลายเมืองแล้ว ถ้าไม่ได้เรียนรู้ในภาษาแลศิลปสารวิชาการของเขา จะกระทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ขัดข้องไม่สะดวกเลยจะได้เกิดความอัปยศต่าง ๆ เพราะมีความรู้่น้อย แลชาวเมืองที่เขาล้อมรอบอยู่นั้น เขารู้ภาษาแลวิชาการมากกว่าตัว⁵

นอกจากนั้น มีบทความชื่อ ตราซุอย่างหนึ่ง ได้กล่าวเปรียบเทียบตะวันตกกับตะวันออกไว้ว่า

³ นิติกร จิรนิติกาลกิจ, เขียน – สยาม งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาจากสายตาของคนใน (นอก) พื้นที่: จากนิราศของสุนทรภู่สู่บันทึกของหม่อมแอนนา [ออนไลน์], 19 ธันวาคม 2557. แหล่งที่มา

<http://www.deepsouthwatch.org/sites/default/files/Nitikorn%20-%20WriteSiam.pdf>

⁴ อ้างใน ทวีศักดิ์ เผือกสม, คนแปลกหน้าบนหน้าชาติของกรุงสยาม, หน้า 139.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

“พิจารณาบันดาสิ่งของทั้งหลาย อันมีในประเทศเบื่องตะวันตก แลประเทศ
เบื่องตะวันออกนั้น ถ้าจะเปรียบกันเข้าแล้ว ช่างไหนจะจำเริญใจสว่างตา
คนทั้งหลายคงเห็นลงว่า บันดาสิ่งของซึ่งเกิดมีมาแต่ประเทศเบื่องต้นตะวันออก
ตกนั้น เปนของประเสริฐวิเศษดีกว่ากัน⁶

นอกจากนั้นยังกล่าวถึง ประเทศแห่งตะวันตกเหล่านั้นเขามีความจำเริญขึ้นได้ด้วยพระศาสนา
เพราะเขามีพระคำภีร์ที่วิเศษ ได้รู้ธรรมของพระเจ้าผู้เที่ยงฉะนี้แล⁷

ทวิตักต์ กล่าวสรุป ความหมายของความเป็น “ ตะวันตก ” ว่า มีความหมายเท่ากับการใช้
ปัญญาเหตุผลและหมั่นชวนขยายมุ่งไปสู่ความก้าวหน้า ขณะที่ความเป็นตะวันออกสะท้อนถึงการไม่
ใช้ปัญญาความคิดด้วยเหตุผล ใช้แต่กำลังแรงงานเป็นหลัก ยึดถือขนบธรรมเนียม ไม่ชวนขยายไปสู่
ความเจริญ⁸

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบโต้ความคิดของตะวันตกด้วยการตีพิมพ์ คำ
ประกาศไม่ให้เชื่อหนังสือพิมพ์ “บันเพ้อ” โดยในบทความดังกล่าวพระองค์ทรงเสนอให้เห็นวิถีคิดของ
คนตะวันตกที่มีต่อตะวันออกว่า “ใจคนชาวสำคัญว่าคนชาวเหมือนกันนั้นแลเป็นคน คนดำเหมือนไน้
คน ถึงจะชอบภอรักใคร่กับคนดำ ก็เหมือนชาวเรือขึ้นล่องชอบกับลิง โยนกล้วยโยนอ้อยให้กิน ไม่ได้รัก
ลิงเปนญาติพี่น้อง⁹

ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่าสยาม Half civilized and half
barbarian แต่ทั้งนี้ พระองค์ทรงปฏิเสธข้อกล่าวหาของชาวตะวันตกในประเด็น เรื่องความล้าหลัง ป่า
เถื่อนของชาวตะวันออกไว้เช่นกัน ดังปรากฏเนื้อความในจดหมายที่พระองค์ทรงมีถึงพระสหาย
ชาวตะวันตก ยี.ดับบลิว เอ็ดดี้ (G.W.Eddy)

แต่คนมีปัญญาเช่นข้าพเจ้าแลคนอื่นที่มีความรู้ทราบดีแล้วว่า คริสตศาสนา
เป็นเพียงแต่การมงายเชื้อลัทธิโบราณของพวกยิวผู้ โกลัจะเป็นมลักชะ แต่
ว่าได้มีผู้นำเข้าไปแพร่หลายในยุโรปก่อนแสงสว่างแห่งความรู้อันไม่มีข้อ
สงสัย คือวิทยาศาสตร์อันมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้นในยุโรป ...เราติดต่อกับมิตร

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

ชาวอังกฤษแลอเมริกันนั้นก็เพื่อความรู้นั้นทางวิทยาศาสตร์แลศิลปศาสตร์
หาใช้ติดต่อกันเพราะชื่นชมแลอัศจรรย์ใจในศาสนาสามัญนั้นไม่¹⁰

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธในเรื่องของการนับถือศาสนาคริสต์ว่าเป็น
ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า โดยทรงเชื่อมั่นในธรรมะคำสอนของพุทธศาสนา

แต่คนในประเทศของเราไม่เหมือนกับคนเหล่านั้น เพราะได้มีความรู้เรื่อ
ธรรมะแลจรรยามานานแล้ว ธรรมะแลจรรยาของเรานั้น แม้จะได้มีลัทธิ
พราหมณ์แลลัทธิชาวปาเป็นต้นมาปะปนทำให้เสียไปบ้าง ก็ยังเป็นลัทธิ
อันแจ่มแจ้งถูกต้องอย่างน่าพิศวง มีผลน่าเชื่อถือแลชื่นชมยิ่งกว่าลัทธิของ
ชาติยิวที่ได้กล่าวมาแล้ว¹¹

ที่นี้มีผู้ตีหลายคนที่ได้ชี้ อในเรื่องสร้างโลก แลโลกสัณฐานตามตำราของ
พราหมณ์ ซึ่งคนแต่งหนังสือเรื่องพุทธศาสนาครั้งโบราณได้นำเข้าไว้เป็น
ลัทธิในพุทธศาสนาโดยไม่รับรองผู้รู้อย่างเก่าของเรานั้น เมื่อแรกได้ยินหรือรับ
ความรู้ของชาวยุโรปก็ได้โต้เถียงคัดค้านวิชานั้น ๆ เช่นภูมิศาสตร์ ดารา
ศาสตร์ วิชาวัดเวลา วิชาเดินเรือ แลเคมีสตร์เป็นต้น พวกนั้นพากันคิดไป
เสียว่า ลักษณะแลความรู้เรื่องวิชานั้น ๆ คือปัญญาเดา ๆ ของชนชาติ
มีจิตาธิษฐานชักจูงให้เป็นไป หรือเป็นข้อความซึ่งได้รับอธิบายมาจากโครสต์
แลจากศาสนุศิษย์ของโครสต์ ครั้นภายหลังได้พิจารณาอย่างถ่องแท้ แลคิ ด
ค้นหาตัวอย่างด้วยเหตุผลด้วยคำชี้แจง แลด้วยรูปการอย่างอื่น ๆ บัดนี้ผู้มี
ความเฉลียวฉลาดแลผู้มีปัญญาในประเทศเรามีความเชื่อทางวิทยาศาสตร์
อันกล่าวมาแล้ว แลมีความยินดีในวิชานั้น ๆ เป็นอันมาก¹²

จากความในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึง พระสหาย
ชาวตะวันตก พระองค์ทรงตระหนักและยอมรับถึงความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์ที่ก่อให้เกิด

¹⁰ สำเนาและคำแปลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเกลี้ยกล่อมลัทธิสมมติ รวม 4 ฉบับ,
(พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, 2507), หน้า 6.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

วิทยาการต่าง ๆ มากมายของชาวตะวันตก แต่พระองค์ทรงปฏิเสธศาสนาคริสต์อย่างสิ้นเชิงว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองนั้น ๆ มีความเจริญก้าวหน้า

ทั้งนี้ ทวีศักดิ์ เสนอว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแบ่งความรู้เกี่ยวกับโลกออกเป็น 2 ปริมาณพล คือความรู้วิทยาศาสตร์ธรรมชาติและกับความรู้ทางด้านศาสนา ในด้านหนึ่งคือการต้อนรับความรู้เกี่ยวกับโลกวัตถุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มาจากตะวันตก แต่ในอีกด้านหนึ่งคือการยืนยันความ มั่นคงของความรู้ในทางธรรม จิต ศีลธรรมแบบพุทธศาสนา การตีความใหม่ การแปลงโฉมการอธิบายพุทธศาสนาเสียใหม่ ให้ครอบคลุมเปิดกว้างต่อความรู้ใหม่ที่ไหลบ่าเข้ามา นั่นจึงเป็นการ ยืนยันความสูงส่งกว่าของศาสนาพุทธ และส่งผลให้ความรู้ใหม่ไม่ได้หักล้างสัจจะความรู้ที่สำคัญที่สุด (ศาสนาพุทธ) แต่อย่างไร อย่างมากก็จัดความเข้าใจผิดไปจากสัจจะที่รู้อยู่แล้วออกไปเสียเท่านั้น¹³

เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตระหนักดีถึงความนึกคิดของคนตะวันตกที่ดูถูกเหยียดหยามคนตะวันออกหรือความเป็นตะวันออก ว่ายังเป็นชนชาติและดินแดนที่มีแต่ความล้าหลัง เช่นกัน ดังที่ทรงกล่าวว่า “ขอเรียลตอลอันศัพท์นั้นแปลว่าตะวันออกเท่านั้น แต่เวลานั้นใช้ราวกับจะมีคำวาก็ป่าเถื่อนเท่านั้น”¹⁴

จากคำกล่าวนี้ จะเห็นว่าแนวคิดบูรพาคตินิยมของชาติดั้งเดิมมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกับพระราชดำริของ พระองค์ นั่นคือในการอธิบายความเป็นตะวันออก ชาวตะวันตกจะต้องอธิบายไปในความหมายที่ตรงข้ามกับตนเองและมีความต่ำต้อยกว่าเสมอ ทั้งนี้ ตามแนวคิดบูรพาคตินิยม ชาวตะวันตกใช้วิธีการเขียนอธิบายความเป็นตะวันออกผ่านบันทึกการเดินทางที่ได้เข้ามาสำรวจ

บันทึกการเดินทางนับเป็นตัวอย่างของการเขียนความรู้ โดยเป็นการเขียนรายละเอียดของสิ่งที่นักเดินทางพบเห็น ซึ่งเป็นสิ่งแปลกประหลาดมหัศจรรย์ที่แตกต่างไปจากมาตรฐานของผู้ประพันธ์ ... อิทธิพลของการเขียนบันทึกการเดินทางส่งผลให้สิ่งที่ถูกเขียนถึงกลายเป็นความรู้ที่ดำรงอยู่ ในสถานะของ “ความเป็นอื่น” (otherness)¹⁵

เมื่อพิจารณาพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางไปต่างประเทศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นว่าเป็นการบันทึกการเดินทางที่มีลักษณะเป็นการสำรวจดินแดน ที่มีความแตกต่างออกไปเช่นเดียวกับที่ชาวตะวันตกบันทึกเวลาเดินทางไปดินแดนตะวันออก อาจกล่าวได้

¹³ ทวีศักดิ์ เฝือกสม, *คนแปลกหน้าบนานาชาติของกรุงสยาม*, หน้า 143.

¹⁴ พระราชหัตถเลขาทรงมีไปมากับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ วันที่ 21 มีนาคม ร.ศ.122 เรื่องพลับพลาที่เสวยกับเรื่องเสนาหงส์ อ่างใน ประยูทธ สิทธิพันธ์, *มหาราชกวี ปิยมหาราชรัลลิก จปร. เล่ม 2*, หน้า 477.

¹⁵ นิติกร จิรฐิติกาลกิจ, *เขียน – สยาม งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาจากสายตาของคนใน (นอก) พื้นที่: จากนิราศของสุนทรภู่สู่บันทึกของหม่อมแอนนา [ออนไลน์]*, 19 ธันวาคม 2557. แหล่งที่มา

<http://www.deepsouthwatch.org/sites/default/files/Nitikorn%20-%20WriteSiam.pdf>

ว่า พระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทาง ไปต่างประเทศเป็นบันทึกการเดินทางที่มีลักษณะเป็นการสำรวจดินแดนตะวันตกเช่นเดียวกับที่ชาวตะวันตกบันทึกเวลาไปดินแดนตะวันออก และนอกจากจะเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับตะวันตกในด้าน ภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม รม ฯลฯ ตามที่ได้กล่าวไปแล้วในข้างต้น จะเห็นว่าพระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทางยังมีการแสดงทัศนะเกี่ยวกับตะวันตกและอธิบายความเป็นตะวันตกเช่นเดียวกัน อาจพิจารณาเห็นได้ว่า พระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทางเป็นการให้อธิบายความเป็นตะวันตกเช่นเดียวกับวิธีการที่ตะวันตกอธิบายความเป็นตะวันออก

การศึกษาพระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทางเรื่องไกลบ้านในฐานะ วรรณกรรมโต้กลับตะวันตก

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศในหลาย ๆ ครั้ง โดยเฉพาะการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2440 กล่าวกันว่าเป็นการเสด็จไปทอดพระเนตรความเจริญของตะวันตกด้วยสายพระเนตรของพระองค์เอง เพื่อนำกลับมาใช้ในการปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า แต่ในทางกลับกันการเสด็จไปเยือนถึงดินแดนมหาอำนาจตะวันตกก็เท่ากับการไปนำเสนอหรือแสดงให้เห็นความเจริญของชาติไทยผ่านตัวพระองค์เอง ดังที่สุนทร ชูตินทรานนท์ กล่าวไว้ว่า

การวางพระองค์ให้เป็นที่ยอมรับจากประดาร์ัฐบุรุษและผู้นำทางศาสนาแห่งมหาอำนาจยุโรปบนพื้นฐานความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในฐานะราชาผู้ครองประเทศเอกราชที่ “ศิวิไลซ์” ประเทศหนึ่งเคียงอารยประเทศอื่นในโลกตะวันตก¹⁶

ดังนั้น การเดินทางไปยุโรปจึงเหมือนการนำเสนอความเป็นอารยประเทศผ่านพระองค์เอง เป็นเจตจำนงในการ “เปิดตัว” ให้เป็นที่ยอมรับแสดงผ่านความ “พิธีพิถัน” ในการจัดการการเสด็จผ่านการวางแผนด้านพิธีการทูต การปะทะสังสรรค์กับมุขบุรุษ การให้ความประณีตแก่ฉลองพระองค์ และข้าราชการบริพาร การจัดบุคคลตามเสด็จ¹⁷

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาพระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทาง กล่าวได้ว่าบันทึกการเดินทางไปต่างประเทศ นอกจากจะเป็นการให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติ ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทก่อนหน้านี้แล้ว อาจพิจารณาได้อีกประการหนึ่งว่า พระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทางไปตะวันตกเป็นการใช้

¹⁶ สุนทร ชูตินทรานนท์, “การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ.2440 ความหมายเชิงสัญลักษณ์,” ใน ลิมโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน, หน้า 195.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 195.

วิธีการเดียวกับที่ตะวันตกใช้อธิบายความรู้เกี่ยวกับตะวันออก นั่นคือ พระราชานิพนธ์บันทึกการเดินทาง เป็นเสมือนเครื่องมือที่ใช้ในการจัดระเบียบความรู้เกี่ยวกับตะวันตกผ่านสายตาคนตะวันออก และอาจพิจารณาได้ว่าพระราชานิพนธ์เรื่องไกลบ้านมีลักษณะเป็นผลงานตะวันตกศึกษา โดยที่เป็นการได้กลับตะวันตกในลักษณะที่ตรงกันข้าม คือเป็นการบันทึกการเดินทางที่เดินทางจากชายขอบคือตะวันออกสู่ศูนย์กลางคือตะวันตก เพื่อนำเสนอเรื่องราวของตะวันตก โดยนำเสนอผ่านพระราชทัตสนะของพระองค์ที่เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาจะเห็นได้ว่าการวิพากษ์ตะวันตกว่าถึงแม้ว่าจะมีความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาการต่าง ๆ มากกว่าตะวันออก แต่เมื่อได้เดินทางมาถึงบ้านเมืองของตะวันตกจริง ๆ ได้พบว่าตะวันตกก็ไม่ได้เจริญไปหมดทุกอย่าง แบบที่คนตะวันตกตั้งใจนำเสนอให้เห็นในดินแดนตะวันออกหรือเวลาที่คนไทยเห็นตะวันตกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย และจากการพิจารณาถวาทวิธีการเล่าเรื่องจะเห็นได้ว่า บันทึกการเดินทางเป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นว่า คนตะวันออกมีความรู้ และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าได้เช่นกัน ไม่ใช่ชาวป่าไร่อารยธรรม ดังพิจารณาได้ต่อไปนี้

จากเนื้อหาในพระราชานิพนธ์เรื่องไกลบ้านจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงทัศนคติที่มีต่อชาติต่าง ๆ ในยุโรปเป็น 2 ด้าน

ด้านแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องชื่นชมในควมมีอารยธรรมเก่าแก่ดั้งเดิมที่ได้สืบเนื่องต่ อ ๆ กันมา ทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรม อีกทั้งความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการทั้งหลายที่ชาวตะวันตกได้คิดค้นและดำเนินการในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นก่อให้เกิดความสะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน การทำมาหากิน การให้การศึกษา การคมนาคม การสาธารณสุข หรือกระทั่งการปกครองดูแลบ้านเมืองที่ก่อให้เกิดความความเจริญก้าวหน้า ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชี้แนะให้เห็นว่า ความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากลักษณะนิสัยเฉพาะของชาวตะวันตก ที่พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นชนชาติที่มีความขยันหมั่นเพียร ไม่หยุดนิ่ง ไม่เฉยชา คิดค้นแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ

เมื่อพิจารณาเหตุผลดีแล้วรายในที่ประเทศเหล่านี้แล้ว ยังน่าพิศวงความพยายามแลความเต็มใจของมนุษย์ที่อยู่แถบนี้เปนอันมาก เขาไม่ได้อดทนรอเอาใจในสิ่งซึ่งเปนความลำบากเปนสิ่งที่เสียของภูมิประเทศเลย ถือเอาแต่ส่วนข้างดีข้างเปนประโยชน์อย่างเดียว ไม่ได้ทอดยหลักเลียงฤาเห็นอยหน่ายเลย ไซ้แต่เท่านั้น ยังพยายามที่จะหาประโยชน์ประกอบภูมิประเทศให้ได้ผลอันไพศาลอย่างยิ่ง¹⁸

¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 2, หน้า 222-223.

จากความพระราชหัตถเลขาจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชื่นชม ยกย่องชาวตะวันตกในด้านที่มีความหมั่นเพียรพยายามที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับชาติ บ้านเมืองอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่ท้อถอยแม้ว่าจะมีอุปสรรคยากลำบาก ดังที่พระองค์ได้เสนอให้เห็นว่าแม้ ประเทศฝรั่งเศส เยอรมัน สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลีจะตั้ง อยู่บนภูมิประเทศที่มีแต่ภูเขาสูง แต่ก็มี ความพยายามและความสามารถที่จะอุโมงค์ทำทางรถไฟเชื่อมต่อการคมนาคมกันได้อย่างทั่วถึง หรือแม้ จะมีสภาพอากาศที่หนาวจัดและบางเดือนก็ไม่มีแสงสว่างในตอนกลางวันเลยอย่างประเทศนอร์เวย์แต่ ก็สามารถดำเนินชีวิตกันได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ แสดงให้เห็นความมีมานะพยายามที่จะพัฒนาไปสู่ความ เจริญก้าวหน้าตลอดเวลาของชนชาติตะวันตก

ทั้งนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเช่นนี้ น่าจะเป็นการ ยกตัวอย่างเพื่อชี้ให้เห็นว่าความเจริญของชาตินั้นสามารถสร้างขึ้นมาได้ถ้าคนในชาติมีความ ขยันหมั่นเพียรมุ่งแสวงหาความรู้ต่าง ๆ เช่นเดียวกันชาวตะวันตก

อย่างไรก็ตาม จากเนื้อความในพระราชหัตถเลขาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าในอีกด้านหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงรู้สึกชื่นชมหรือยกย่องประเทศยุโรปไปเสียหมดทุก อย่าง โดยพระองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นภาพของชาวตะวันตกในอีกด้านหนึ่งที่ไม่ได้เป็นแบบที่ชาวตะวันตก ตั้งใจนำเสนอให้เห็นในดินแดนตะวันออกหรือเวลาที่คนไทยเห็นชาวตะวันตกที่เข้ามาอาศัยอยู่ใน ประเทศไทย พระองค์แสดงให้เห็นว่าเมื่อได้เดินทางมาดินแดนตะวันตกจริง ๆ จะพบว่าตะวันตกก็ไม่ได้ มีแต่ความเจริญเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อได้มาสักรวดดินแดนตะวันตกด้วยสายตาตนเองในพระ ราชหัตถเลขาแสดงให้เห็นว่าในความเป็นจริงแล้วตะวันตกก็มีด้านที่เสื่อมลงเช่นกัน ดังพิจารณาได้ ดังต่อไปนี้

- ด้านอารยธรรม

ถึงแม้ว่า คนตะวันออกส่วนมาก ได้มีการรับรู้ที่ชาวตะวันตกคือผู้ที่มีอารยธรรมมี ความ เจริญรุ่งเรืองมาช้านานแล้วในหลาย ๆ ด้าน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง ยอมรับในประเด็นนั้น แต่พระองค์ก็ได้ทรงอธิบายให้เห็นว่าลักษณะความเจริญของตะวันตกก็ได้มี ความคงที่หรือเจริญรุ่งเรืองมาตลอดเวลาดังแต่ในอดีตจนมาถึงปัจจุบัน ในบางช่วงเวลาก็มีความ เสื่อม ลงเช่นกัน แต่แล้วก็กลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกสลับไปตามกาลเวลา ดังที่พระองค์ได้ทรงกล่าวถึงความ เจริญรุ่งเรืองทางอารยธรรมอย่างสูงสุดของจักรวรรดิโรมันในอดีต เมื่อนำเปรียบเทียบกับประเทศอิตาลี ในสมัยปัจจุบันที่เห็นว่ามี ความเจริญรุ่งเรืองแล้วนั้น ยังเทียบไม่ได้กับความเจริญรุ่งเรืองของ กรุงโรมใน อดีต

เป็นเมืองโบราณสองพันปีมาแล้ว ถึงความเจริญที่สุดจนกลับลงถึงความเสื่อมที่สุด แล้วจึงค่อยรื้อตัวขึ้นเป็นชั้นใหม่¹⁹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบความเจริญและความเสื่อมของคน อิตาลีกับสิ่งก่อสร้างในแต่ละยุค โดยจำแนกเป็น 3 ชั้น “ชั้นเก่าที่สุดคือโคโลเซียม คือสังเวียนที่สำหรับ เล่นการมหรสพอันคนนั่งได้ถึงแปดหมื่นเป็นต้น ชั้นกลางคือ เซนต์ปีเตอร์เป็นต้นสร้างขึ้น ด้วยอำนาจภาพ แลबारมีของโป๊ป ก็ใหญ่โตเกินกำลังที่จะทำเดี๋ยวนี้ได้เพราะจะต้องลงทุนเป็นอันมาก ฝีมือช่างเลาก็ถึง ที่สุดยอดซึ่งมนุษย์จะพึงทำได้ และชั้นใหม่คือที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ คือกำหนดว่าตั้งแต่เมืองโรมได้เป นเมืองหลวงของพระราชากรุงอิตาลีอันรวมกัน”²⁰ ซึ่งพระองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่าถึงแม้ว่าในยุค สมัยใหม่จะมีเครื่องทุ่นแรงในการสร้างสิ่งต่างๆ แต่ฝีมือเทียบไม่ได้กับคนในสมัยก่อน

การช่างทั้งปวงที่ทำอยู่ในเวลานี้ นอกจากอาศัยแรงไอน้ำแลแรงไฟฟ้าเป็นต้น ซึ่งเปนวิชาพบใหม่ ยังไม่มีฝีมือใดในการช่างที่ทำดีขึ้นไปกว่า ชั้นกลางนั้นได้ ที่ ได้เปรียบของเก่าอยู่ก็อย่างเดียวเพียงใช้กำลังไอน้ำแลไฟฟ้าซึ่งได้ค้นพบใหม่ เปนกำลังช่วยแรงให้เลี่ยนของเก่าได้ง่ายขึ้นแลเร็วขึ้นกว่าที่คนแต่ก่อนทำได้ เปนเหตุให้การช่างแพร่หลายทำได้มากออกไปแลใหญ่ขึ้น แต่จะว่าดีกว่าของ เก่าก็ยังไม่ได้ เพราะไ จคนเราที่เห็นว่าสิ่งใดทำด้วยความพยายามแล ความคิดเป็นอันมากย่อมเป็นที่น่าพึงใจแลน่านับถือ ยิ่งกว่าของที่ทำด้วยมือแล ทำด้วยเครื่องจักร ย่อมมีราคาผิดกันเป็นอันมาก ความคิดความฉลาดแล ความรู้ทั้งฝีมือของช่างแต่ก่อน ยิ่งดูยิ่งฟังยิ่งอ่านก็ยิ่งน่าพิศวงเป็นอันมาก²¹

ความในพระราชหัตถเลขาได้แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง เห็นว่าผู้คนอิตาลีในสมัยปัจจุบันกำลังตกอยู่ในช่วงเวลาของความเสื่อมถอย เช่นเดียวกับคนลังกา ที่ เสื่อมลงไปกว่าแต่ก่อนมาก

ถ้าจะคิดเทียบหมู่คน คนเดิวนี้นี้ก็เป็นลูกหลานของชาวโรมันแต่รูปพรรณสั ญฐาน กำลังวังชา ทั้งความคิดแลความพากเพียรหย่อนกว่าชาวโรมันซึ่งเราได้รู้ในหนังสือ เปนอันมาก ความคิดอันนี้พอได้เคยคิดที่ลังกาเหมือนกัน เห็นว่าคนลังกาในทุกวันนี้

¹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ไกลบ้าน เล่ม 3*, หน้า 230.

²⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า 231-232.

²¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 231-232.

เห็นจะผิดกับคนลังกาที่ ปรากฏในเรื่องมหาวงษ์มาก ชาวมคธเดี๋ยวนีเห็นจะผิดกับ ชาวมคธแต่ก่อนมาก เมื่อถึงความเจริญที่สุดแล้วจะต้องเสื่อมหักลงไปอย่างแรง เปรียบอย่างทีภาษาอังกฤษเรียกว่า ดิเอนเอนเรต จนภาษาที่พูดก็กลายเป็นภาษาใหม่ เช่นในประเทศนี้เดิมก็พูดภาษาละตินแต่กลายโทรมลงไป จนไม่มีคำอะไรจะเรียก จะเรียกว่าละตินฤกก็ไม่ถูกกันจนต้องเรียกว่าภาษาชาวประเทศอิตาลี ก็ เหมือนกันกับ ภาษาบาฬี ภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาบริบูรณ์ ต้องเป็นภาษาตายไม่มีใครพูด กลายเป็นพูดภาษาของประเทศที่เรียกว่ามาครีเปนต์ รากง่าก็เป็นภาษาเก่านั่นเอง ภาษาที่จะตายจะเปลี่ยนไปเช่นนี้ก็อาจไครยความเสื่อมเป้นที่สุดของประเทศนั้น²²

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกตัวอย่างของชาติที่รับรู้กันว่าเป็นชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ อย่างสูงสุด แล้วชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วชาติเหล่านั้นต่างก็มีความเสื่อมถอยทางด้านอารยธรรมเช่นกัน

- ด้านวิถีการดำเนินชีวิต

ด้านวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวตะวันตกที่บันทึก ความในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบรรยายถึงการแต่งกายของชาวตะวันตกที่ได้ทรงพบเห็นจริง ๆ ว่า ชาวตะวันตกก็ได้มีความสูงส่งอย่างที่ได้แสดงตัวหรือพบเห็นในเมืองไทยไปเสียทั้งหมด ดังเช่นการแต่งกายของชาวตะวันตก

คนที่นี้ไม่มีใครแต่งฟรอกก็อตแลหมวกตอบแฮทสักคนเดียว ใส่เสื้อธรรมดาทั้งนั้น พวกชั้นเลว ๆ ยายแก่ยายเฒ่าพะรุงพะรังมาก เด็กเล่นกลางถนนมากเสียจริง ๆ นั่งชุกอยู่ตามมุมถนน ๆ ซอก ๆ สี่ห้าคน วิ่งอยู่ สามคนสี่คน เปน แห่ง ๆ ไป เสื้อผ้าขาด รินร่องแรงเปื้อนมอม เปนเด็กกลางถนนแท้²³

ฟังแต่เขาเล่าจะมีนึกว่าฝรั่งมันแต่งตัวอย่างมิดเดออะไรหู ๆ ในเมืองเราเถา ที่จริงนั้นเขาแต่งไปออกหน้าออกตาเพราะเป็นคนค้าขาย ถ้าคนพลเมืองแล้วไม่มีอะไรแต่ง มีแต่เสื้อเชิ้ตกับกางเกง บางทีก็มีเสื้อกั๊ก บางทีก็มีเสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกั๊ก เรื่องคอเสื้อผ้าผูกคอแล้วอย่าได้ถาม มีน้อยนักเสื้อผ้าเขียวเหมือนเสื้อเชิ้ต ปลอยขายออกมา

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 232.

²³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 1, หน้า 127.

ข้างนอกโดยมาก ... ทั้งผู้หญิงผู้ชาย การแต่งตัวไม่มีแต่งให้งามเลย แต่งกันร้อนกันเย็นเท่านั้นจริง ๆ ไม่ผิดอะไรกันกับ แจ็กทำงานต่างแต่เพียงแจ็กทำงานในเมืองเรามันเปนเมืองร้อน ถอดเสื้อเสียบ้าง ถ้าหากว่าเมืองฝรั่งร้อนเหมือนเมืองเรา ขึ้นพลเมืองก็เห็นจะใส่เสื้อน้อย ลครเราที่มาจากมาเที่ยวกันแต่ในเมืองหลวง แลมักจะดูจะพูดถึงแต่ชั้นผู้ดีผู้ดี ไม่เห็นถ้าไม่ใคร่จะดูแลพูดถึงคนชั้น น่เลว ๆ เสียมันจึงได้ดังहु่มากไป²⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า ชาวตะวันตกที่พระองค์ได้ทรงพบในดินแดนยุโรปเหล่านั้นก็ได้มีความวิเศษเลิศเลอมีรสนิยมสูงส่งอย่างที่เราเข้าใจกัน เช่น การแต่งกายของคนตะวันตกในประเทศของตนก็แต่งกายตามปกติให้เหมาะกับสภาพอากาศ มิได้แต่งกายสวยงามอยู่ตลอดเวลาอย่างที่เห็นในประเทศไทย ซึ่งเป็นการแต่งเพื่ออวดตน อวดความเจริญ จะเห็นว่ามีการเปรียบเทียบกับคนจีนที่เป็นแรงงานในไทย ตะวันตกก็มีการแต่งกายแบบเดียวกับเรา ที่แตกต่างเพราะอากาศต่างกัน การแต่งกายแตกต่างกันไม่ได้มีความหมายว่าการแต่งกายแบบตะวันตกคือการแต่งกายแบบคนที่มีความเจริญกว่า

นอกจากนั้น ความในไกลบ้านตอนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกแสดงให้เห็นว่า วิธีการดำเนินชีวิตแบบตะวันตกที่ต้องมีการเดินเล่นในสวนนั้น เป็นเพราะมีความสอดคล้องกับสภาพอากาศและสภาพความเป็นอยู่ของชาวตะวันตก

ความต้องการแลจำเป็นของฝรั่งที่จะต้องไปป่าก ไม่ใช่แต่ผู้ ดีที่อยากจะไปเที่ยวชี่รถม้าอุทยานุ่สาวที่จะไปเกี่ยวกรอกกัน ถึงคนชั้นกลางแลคนชั้น สามัญต้องออกไปทั้งนั้นไปด้วยความจำเป็นยิ่งกว่าที่ตัวเขาจะรู้สึก ถ้ายิ่งกว่าเราจะคิดเห็น ตามที่เล่า ๆ กันมาแลคิดเห็นกันมาว่า เขาทำไว้ให้เป็นที่ไปขับรถขี่ม้าเล่นเปนการสันทนาการ ถ้าวาให้เป็นที่ ครีกครื้นแก่บ้านเมือง ถาที่เรียกตามภาษาอย่างเก่าว่า ไปกินอากาศตากอากาศ แต่ตามที่เล่า ๆ พูด ๆ กันมาดูไม่สู้เปนการจำเป็น เพราะคิดไม่เห็นการที่จะอยู่ในเรือนอย่างฝรั่ง ซึ่งไม่มีชานแลไม่มีลานบ้านเปนอันต้องอุดอยู่ในตู้กระจก มันเหลือที่จะอยู่ได้ ถ้าเหมือนอย่างเรา เรามีนอกชาน มีลานบ้าน เพียงลงไปนั่งที่แต่ถาที่ม้าถากันครก ดูเด็ก ๆ มันวิ่งเล่นถาไปนั่งดินท่า ดูเขาพายเรือไปเรือมาก็พอ แต่เมืองฝรั่งไม่มีที่เช่นนั้นสำหรับบ้านทุก ๆ บ้าน จึงต้องมีที่กลางสำหรับเล่นในหว่างหญ่บ้านบ้าง เปนป่ากใหญ่บ้างเล็กบ้าง ไซ้แต่เท่านั้น ฝรั่งที่อยู่ในเรือน มีอย่างเดียวแต่ต้องนั่ง

²⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 3, หน้า 166.

แก้อี้ เลือดลงตีน อยู่เสมอจะลงนอนฟุ้งพาบลงนั่งขัดสมาธิก็ได้พับเพียบก็ได้ ขาแข้ง ลืมแขน ลงนอนฟุ้งพาบเล่นตามหญ้าก็ได้ ดูเถอะ ตามหนทางที่ไปเกลื่อนกลาดไป ไม่ใช่ขี้รด ไม่ใช่ไปนั่งโตะแก้อี้นั่งลงไปกับพื้นปนอันมาก ประกอบทั้งได้ผึ่งแดดได้รับ ลมในที่กว้าง เปนลมอากาศที่สะอาด จึงเปนการจำเป็น ยิ่งกว่าในเมืองเราไม่ว่าไพร่ ว่าผู้ดีต้องไปในที่เปิดโล่งเช่นนั้น²⁵

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า ความนิยมในการเดินเล่นในสวน ของชาวตะวันตกมีที่มาสืบเนื่องมาจากการที่ลักษณะที่อยู่อาศัยที่เป็นบ้านตึกไม่ได้โปร่งโล่งเหมือนของไทย และด้วยวิธีการนั่งที่ต้องนั่งบนแก้อี้เสมอ จึงเป็นเหตุจำเป็นให้ต้องออกกำลังกายด้วยการเดินเล่น ในสวน ในเรื่องนี้ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าวิถีการดำเนินชีวิตแบบตะวันตกบางอย่างก็ไม่ได้หมายถึงการ มีรสนิยมสูงส่งแต่เป็นความจำเป็นซึ่งปฏิบัติกันทุกชนชั้น ไม่ได้หมายถึงเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น

จะว่าด้วยทางทำมาหากินแล้ว ...จะว่าแต่ริมทะเลเมดิเตอร์เรเนียนที่ได้ เห็นแล้วเท่านั้น ดูประดักประเดิดแสนสาหัส ยังแลไม่เห็นจะทำไม้มันถึงพอกินตามแถบนี้จะหานาเข้า ฤๅเข้าสาธิตอย่างใดสักแห่งหนึ่งก็ไม่มี ที่สุดจนไร่มันไร่ถั่วเข้าโงกก็ไม่เห็นมี แปลว่า อาหารที่กินส่วนที่ปนเปื้อนนั้น ต้องซื้อจากอื่นทั้งหมด มีแต่ภูเขาแลห้วย ห้วยนั้นก็ไม่ใช่เป็นห้วยพื้นดินถาวร เป็นห้วยพื้นกรวดเม็ดกลม ๆ²⁶

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายให้เห็นว่า เนื่องจากสภาพอากาศที่แตกต่างกันมาก คือตะวันตกอากาศเย็น ตะวันออกอากาศร้อน ส่งผลให้เวลาการทำงานคนตะวันออก จะเหนื่อยง่ายมากกว่า จึงทำให้ดูเหมือนว่าคนตะวันตกขยันและมีความสามารถมากกว่า

ที่จริงวันนี้แดดออกเบรียงทีเดียว เหมือนแดดบางกอกน่าหนาว จนเสื้อโอเวอโค้ดถุงมืออะไรไม่ต้องใส่หมด เปิดอกเสื้อขึ้นนอกเดินไปเฉยๆ แต่ไม่ย่ำ กล้วยี่ร้อนจนเหื่อแตก ลงไปตามข้างเขาทางชัน ๆ ขาขึ้นมาก็ป็นขาขึ้นมาตามชันๆ ทำไม้มันจึงไม่ร้อนแลไม่เห็นย่อย รศชาติมันเหมือนน่าหนาวเมืองเราจริง ๆ แต่ถ้าหนาวเมืองเราออกไปเดิน กลางแดดเช่นนั้น รู้สึกดีฟาวดหัวได้ นี่มันไม่ตึงมันไม่ปวดหัว ...ถ้าเราจะทำเช่นนั้น ใช้ลูกจ้างต้องไม่ต่ำกว่า 50 คนจึงจะรดน้ำทั่ว นี่มันทำอะไร ที่เห็นรดน้ำแลบด

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 1, หน้า 175.

กวาดมีผู้ชายสักสามคน ผู้หญิงคนหนึ่ง เด็กคนหนึ่งเท่านั้น คงจะ เปนด้วยมันไม่
ต้องหยุดหอบด้วยร้อนฤณมันก็ไม่ร้อน ถ้าจะนอนเล่นให้จนตัวเปนลายเลื้อยงไทย ๆ
ออกจะตาย ๆ มันจะมีแต่หนาว งอเข้าไปทุกที่ไม่มีโลหิต การออกกลางแจ้งตากแดด
เปนกิจวัตรของพวกนี้²⁷

ส่วนความเพลิดเพลินของเจ้าพวกนี้ มันไม่มีโรงยา มันไม่มีบ่อนเบี้ยที่จะไปนอน
อืดฟานั่งจม มันมีแต่โรงสุราที่เรียกว่าตรัตโตเรียราย ๆ ไปตามหนทาง อ้ายการที่ไป
กินเหล้ามัน มันจะให้ออกตึงตังมากกว่า ที่จะไปนั่งซึม ไม่เหมือนของเรา อากาศ
ร้อนมันชักให้หิ่เกียจเต็มที จะออกไปตากแดดหนักเข้าก็จับไข้ ทำอะไรประเดี๋ยวหนึ่ง
ก็เหือดกโสมเหนือย มันชวนแต่จะให้ซุกเข้ากระท่อมทับได้ต้นหมากกรากไม้อะไรไป
อย่างเดียว ...การกินเหล้าจะว่ามีเหมือนฝรั่ง มันก็ยังผิดฝรั่งกิน ดูนั่น กินเปนอาหาร
อย่างหนึ่ง แทนดื่มน้ำซึ่งมันรู้สึกในใจว่าเป็นการจำเป็น ไม่มีเก้อไม่มีอับอายในการ
กินเหล้า ข้างฝ่ายเราอายน้ำก็กินอยู่ อ้ายเหล้ามันเปนของเพิ่มเติมพิเศษออกไป
นอกจากจำเป็น กินสำหรับให้เมาสำหรับให้เก้อ ถ้าถ้าไม่ยากให้ใครรู้ก็กินซ่อน ๆ
ความตั้งใจที่จะกินมันผิดกันคนละฐานไม่ร่วมกันเลย ถ้าจะหาเหตุอะไรสำหรับโทษ
ว่าทำไมคนเราถึงไม่แข็งแรงเหมือนอย่างฝรั่ง มันน่าจะโทษอากาศมากกว่าอย่างอื่น
หมด ช่างเสียเปรียบกันเสียจริง ๆ²⁸

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า วิธีการดื่มเหล้าของ
ตะวันตกแตกต่างไปจากไทยอย่างชัดเจน ตะวันตกดื่มแบบดื่มน้ำ ส่วนไทยดื่มเพราะเห็นเป็นของที่
วิเศษ ดื่มเพื่อแสดงให้เห็นความโก้กว่าคนอื่น ๆ และดื่มเพื่อให้เมา โดยพระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า สิ่ง
สำคัญที่ทำให้คนตะวันตกมีความแตกต่างไปจากคนตะวันออก คือความแตกต่างทางด้านสภาพภูมิ
ประเทศ ภูมิอากาศ ทำให้แนวทางการดำเนินชีวิตมีความแตกต่างกันไป ไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่คน
ตะวันตกประพฤติปฏิบัตินั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ดีกว่าหรือเจริญกว่าตะวันออกไปหมดทุกประการ และ
ปัจจัยสำคัญคือสภาพอากาศที่ตะวันตกอากาศเย็น ส่วนตะวันออกอากาศร้อนทำให้ดูเหมือนว่าคน
ตะวันตกขยันมากกว่าคนตะวันออก

- ด้านศาสนา

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ทรงอธิบายเกี่ยวกับความคิดความเชื่อด้านศาสนาของคนตะวันตก พระองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า การที่ตะวันตกกล่าวว่าศาสนาพุทธเป็นการนับถือรูปเคารพและนิยมพิธีกรรมมากนั้น จริง ๆ แล้วศาสนาคริสต์ที่คนตะวันตกนับถือนั้นก็นิยมรูปเคารพเช่นกัน และมีพิธีกรรมต่างๆ มากมาย โดยทรงเปรียบเทียบว่าเหมือนศาสนาพราหมณ์เลยทีเดียว และพระองค์ทรงแสดงสิ่งที่ให้เห็นว่าคนตะวันออกเหนือกว่าคนตะวันตกก็คือ การที่ทรงซื้อรูปเคารพของศาสนาคริสต์ แต่ทรงซื้อเพราะเห็นเป็น ของแปลก ไม่ได้ซื้อเพราะต้องการหมิ่นประมาทเหมือนที่คนตะวันตกซื้อรูปหล่อพระ

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงเป็นรูปทั้งนั้นมาโดน เป็นพื้น แต่มาโดนบางตัวก็ศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ถึงพระเยซูก็เป็นบางตัวศักดิ์สิทธิ์ บางตัวไม่ศักดิ์สิทธิ์ ข้อที่จะปรับว่าเราเป็นไอดอลตารีนับถือรูปเคารพซึ่งเป็นการไม่จริงนั้น ถ้าหากจะว่าเช่นนั้น พวกโรมันคาทอลิกนับถือรูปเคารพมากกว่าเรา ถ้าหากว่าเขาแก้ว่าไม่ได้นับถือรูป เรา อ้างได้สนิทกว่า พิธีรองอะไรคาทอลิกเหมือนพราหมณ์มากกว่าเรา ... ตามรอบๆ วัตรก็มีร้านขายรูปพระเยซูแลรูปมาโดนา เป็นรูป ปหล่อเหมือนพระที่ขาด วัดสามปลื้มของเรา พวกฝรั่งไปเมืองเราซื้อพระพุทธรูปตามตลาด ด้วยความต้องการจะซื้อมาดูเล่นก็ ไม่ได้ด้วยความหมิ่นประมาทหาว่าเราเป็นไปดอลตารีกี่มี พ่อจึงได้ซื้อบ้าง แต่ซื้อด้วยความพอใจที่จะดูเป็นของประหลาด มิได้ซื้อด้วยน้ำใจหมิ่นประมาท²⁹

นี่เขามีแสดงอาบัติทำเป็นตุ้พระเข้าป็นั่งอยู่ในตุ้กลาง แล้วเจาะช่องไว้สองข้างสำหรับให้คนที่จะไปแสดงอาบัติ ไปคุกเข่าบอกที่หูพระ มีเครื่องกำบังไม่ให้เห็นหน้า ในการที่จะแก้บาป ไม่ใช่เตือนให้สังวรระวังสืบไปภายหน้า นี่บาปไปแล้วก็คงเป็นบาปอาจจะล้างให้หายได้ด้วยเสียเงินให้แก่ พระ ถ้าให้ไปวัดก็สืบร้อยหนบาปนั้นเป็นอันหมด ความมุ่งหมายก็เรื่องดัดสันดาน ลงปลายมันก็กลายเป็นเงิน แลเป็นพิธีไปได้ตามกิเลสของตน³⁰

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงอธิบายให้เห็นว่าข้อด้อยของความเชื่อของศาสนาคริสต์ คือเรื่องการไถ่บาป ที่พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นความคิดความเชื่อที่ไม่

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 3, หน้า 83.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

น่าเชื่อถือ เพราะไม่ว่าทำบาปมากี่ครั้งก็มาสารภาพให้หมดไปได้ แต่ไม่ได้เป็นการเตือนให้ไม่ได้บาปอีก ในต่อไปภายหน้า และสุดท้ายก็กลายมาเป็นเรื่องผลประโยชน์ในที่สุด

- ด้านศิลปวัฒนธรรม

นอกจากนั้น ในพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงศิลปะการแสดง ละครประเภท ละครนอกเป่า โดยพระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า การละครของชาวตะวันตกกับการละครไทยมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน มีความแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย

อันที่จริงละครฝรั่งมันไม่ผิดกันกับละครเราอย่างใดคงรูปกันได้แต่ต่างวิธี เช่น ออปราใหญ่เช่นนี้ มันก็ร้องแลรำ ไม่มีเจรจา นั้นเอง ...ข้อที่ฝรั่งไปเห็นวิธีรำของเราเป็นขบขันอะไรจนเห็นเป็นน่าเกลียดได้ ถ้าเราแลดูบ้างด้วยความเห็นอย่างไทยแท้ ก็เห็นน่าเกลียดน่าอายได้เหมือนกัน นุ่งกระโปรงสั้น ๆ หิ้วเล็กเวึกวาก เต็มโลดเป็นลิงแสม น่าอายที่ผู้หญิงต้องทำเช่นนั้น ในการร้องก็ดีใช้บทที่ดี มันก็ลักษณะเดียวกัน เว้นแต่อย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ฝ่ายของเราพิณพาทย์รัตตะโพนมีข้อบังคับเสียหมด จะเล่นให้แปลกให้ กว้างออกไปก็ผิดแบบฟังไม่ได้ การรำเต้นก็มีแบบวางไว้เสียหมดจะออกนอกแบบไปไม่ได้ มันมีที่สุดทั้งพิณพาทย์ทั้งรำ ข้างฝรั่งไม่มีที่สุด เพลงจะผูกขึ้นใหม่ก็ร้อยก็พันก็ผูกได้ตั้งแต่ตั้งไปจนกระทั่งเบาที่สุดแล้วรื้อดั่งตั้งแต่เร็วที่สุดไปจนกระทั่งช้าที่สุด จะเอาอะไรคั่นอะไรสุดแต่ขึ้นขึ้นมาเป็นใช้ได้ ถ้าเข้าที่ก็เพราะ การรำเต้นก็เหมือนกัน มันก็ย้ายหันไปหาเพลงได้...เป็นแต่ภาษาต่างนิตย ความรู้แลความคิดน้อยกว่ากัน ที่บังคับกว้างแลที่บังคับแคบกว่ากันเท่านั้น³¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า ความแตกต่างอยู่ที่ลักษณะของเครื่องดนตรีไทย กับดนตรีสากล และชนบททางในการรำที่ของไทยมีข้อกำหนดชัดเจนตายตัว ส่วนของตะวันตกจะไม่กำหนดชัดเจน สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ ส่วนการที่คนตะวันตกมองของไทยแล้วขบขันก็เป็นเช่นเดียวกันกับที่คนไทยมองของตะวันตกแล้วก็ขบขันเช่นกัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะมีความแตกต่างกันในลักษณะเฉพาะของแต่ละชาติ

- ด้านวิทยาการต่าง ๆ

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80-81.

ตลอดการเดินทาง จะเห็นได้ว่า นอกจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงบันทึกเกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าด้านต่าง ๆ ของตะวันตกให้เห็นแล้ว แต่พระองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นว่าความเจริญก้าวหน้าของตะวันตกในยุคปัจจุบันนั้น ยังด้อยกว่าคนตะวันตกในสมัยโบราณ

การช่างทั้งปวงที่ทำอยู่ในเวลานี้ นอกจากอาศรัยแรงไอน้ำแลแรงไฟฟ้าเป็นต้น ซึ่งเป็นวิชาที่พบใหม่ ยังไม่มีมือใดในการช่างที่ทำดีขึ้นไปกว่าชั้นกลางได้ที่ได้เปรียบของเก่าอยู่ก็อย่างเดียว เพียงใช้กำลังไอน้ำแลไฟฟ้าซึ่งได้ค้นพบใหม่ เป็นกำลังช่วยแรงให้เลี่ยนของเก่าได้ง่ายขึ้นแลเร็วขึ้นกว่าที่คนแต่ก่อนทำได้ เป็นเหตุให้การช่างแพร่หลายทำได้มากออกไปแลใหญ่ขึ้น แต่จะว่าดีกว่าของเก่าก็ยังไม่ได้ เพราะใจคนเราที่เห็นว่าสิ่งใดทำด้วยความพยายามแลความคิดเป็นอันมากย่อมเป็นที่น่าพึงใจแลน่านับถือ ยิ่งกว่าของที่ทำโดยง่ายโดยเร็ว เช่นกับสิ่งของที่ทำด้วยมือแลด้วยเครื่องจักร ย่อมมีราคาผิดกันเป็นอันมาก³²

ส่วนชั้นใหม่นั้นคือที่เกิดขึ้นในประจจุบันนี้ คือกำหนดว่าตั้งแต่เมืองโรมได้เป็นเมืองหลวงของพระราชารุงอิตาลีรวมกัน ความเปลี่ยนแปลงในการก่อสร้างตึกรามโตใหญ่ทั้งถนนตพานแลอื่น ๆ ก็มีขึ้นอีกมาก แต่เราไม่ผู้ต้องพิจารณาอันใดนัก เพราะเหมือน ๆ กับเมืองอื่นโดยมาก³³

อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามอธิบายหรือสร้างความเข้าใจให้กับคนไทยเกี่ยวกับมโนทัศน์ของความเจริญที่ไม่ได้มีแต่ทางเจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่หากเมื่อถึงช่วงของความเจริญที่สุดแล้วก็ต้องมีการเสื่อมถอยลงมาเช่นกัน ซึ่งน่าจะเป็นการมุ่งแสดงข้อเตือนใจหรือข้อคิดให้ตระหนักว่า มิควรที่จะมองหรือชื่นชมในความเจริญของชาติตะวันตกเพียงด้านเดียว อย่างได้ปลงใจว่าถ้าอะไรที่เป็นแบบตะวันตกแล้วจะต้องดีต้องเจริญไปเสียทุกอย่าง

ถ้าพิจารณาตามแนวทางตะวันตกศึกษาหรือออกศึกษาตึกศึกษา จะเห็นว่าการเดินทางของชาวตะวันตกจากยุโรปมาสู่เอเชียจะเปรียบได้กับการเดินทางจากศูนย์กลางของอำนาจและความเจริญสูงสุดมาสู่ดินแดนชายขอบที่ ด้อยความเจริญยิ่งนัก โดยชาวตะวันตกได้ใช้บันทึกการเดินทางอธิบายและเขียนความรู้เกี่ยวกับตะวันออก ซึ่งเป็นการบันทึกที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับตะวันออกถูกทำ

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

ให้กลายเป็นดินแดนแปลกประหลาดมหัศจรรย์ ซึ่งอิทธิพลของงานเขียนในลักษณะนี้ส่งผลให้สิ่งที่เขียนถึงต้องอยู่ในฐานะความเป็นอื่น (otherness)³⁴ ยิ่งกว่านั้นความรู้ที่ถูกเขียนถึงยังกลายเป็นภาพตัวแทนความรู้ของสรรพสิ่งที่ถูกเขียนถึงด้วย³⁵

เช่นเดียวกัน การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยุโรปจึงเปรียบได้กับการเดินทางจากชายขอบไปสู่ศูนย์กลางของอำนาจและความเจริญสูงสุดของยุคสมัย ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ บันทึกการเดินทางเรื่องไกลบ้าน จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบันทึกความรู้เกี่ยวกับตะวันตกแบบสมัยใหม่ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ และจะเห็นได้ว่าพระองค์ไม่ได้ทรงให้ความรู้แต่ด้านดีของตะวันตก พระองค์ทรงชี้ให้เห็นข้อด้อยของตะวันตก อีกทั้งทรงอธิบายเกี่ยวกับตะวันตกอย่างละเอียดลออ กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงความรู้เกี่ยวกับตะวันตกแบบที่มีความรู้ผ่านการค้นคว้าศึกษา มาก่อนล่วงหน้า ดังจะเห็นว่าพระองค์ทรงกล่าวถึงหนังสือเรื่อง European Nations³⁶ มิใช่เป็นการเล่าตามสิ่งที่มองเห็นในขณะนั้นเพียงอย่างเดียว

เมืองฟลอเรนซ์ได้เป็นเมืองหลวงของอิตาลี เมื่อรวมเมืองอิตาลีเข้าเป็นกิ่ง
ดอมเดี่ยวอยู่ประมาณสักหกเจ็ดปีได้กระมัง จึงย้ายไปเมืองโรม เมื่อเยอรมัน
กับฝรั่งเศสรบกันปี 1870-71 ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ แต่ก่อนเมืองอิตาลีแยก
เป็นหลายอาณาจักร อาณาเขตฟลอเรนซ์นี้ เป็นเมืองหลวงของดัชชี
เมืองตูรินเป็นเมืองหลวงของปิตม่อน เป็นที่อยู่ของเจ้าแผ่นดินซาร์ดิเนีย
วงศ์ซาวอยเดี่ยวนี ...เมืองฟลอเรนซ์ แลเมืองโรมเป็นเมืองหลวงทางราชการ
ฟลอเรนซ์นี้เล็กกว่าตูรินมาก มีคนเพียงเก้าหมื่นเท่านั้นแต่ผิดกันมาก ในการ
ช่างวิชา อาคมอะไรอยู่ที่ฟลอเรนซ์ทั้งนั้น ที่ตูรินเป็นเมืองอยู่เข้าอยู่น้ำแล
เครื่องจักร แต่ส่วนการซึ่งเปรีวิชาช่างมาบริบูรณ์ในเมืองฟลอเรนซ์นี้ คือ
เขียนรูปภาพ มีเกลรีที่เก็บรูปภาพดี ๆ จะพึงดูได้เป็นอันมาก³⁷

³⁴ นิตกร จิรจิตกาลกิจ, เขียน – สยาม งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาจากสายตาของคนใน (นอก) พื้นที่: จากนิราศ
ของสุนทรภู่สู่บันทึกของหม่อมแอนนา [ออนไลน์], 19 ธันวาคม 2557. แหล่งที่มา

<http://www.deepsouthwatch.org/sites/default/files/Nitikorn%20-%20WriteSiam.pdf>

³⁵ เรื่องเดียวกัน,

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 1, หน้า 104.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

นอกจากจะอธิบายรายละเอียดประวัติความเป็นมาของเมืองในยุโรปได้อย่างละเอียดลออ
มากแล้ว จะเห็นว่า พระองค์ทรงใช้วิธีการอธิบายและเปรียบเทียบกับเมืองไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้
บันทึกต้องมีความรู้ความเข้าใจลักษณะต่างๆ ของดินแดนตะวันตกอย่างแท้จริง

เมืองนี้ตั้งอยู่ในที่สุดของทะเลอาเดรียติก ซึ่งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีฝ่าย
หนึ่ง ออสเตรีย แลเตอร์ก็ฝ่ายหนึ่ง เป็นเมืองซึ่งเคยเป็นท่าค้าขายมาแต่
โบราณ เมื่อโปรตุเกสกับวิลันดายังไม่พบทางที่จะไปค้าขายข้างตะวันออก
ทางอื่น เมืองนี้จึงเป็นท่าค้าขายกับประเทศฝ่ายตะวันออก ข้างเอเชียไมเนอร์
ตลอดจนอียิปต์ เป็นเมืองที่มีการค้าขายติดต่อกับประเทศอื่น จึงเป็นที่อุดม
ด้วยการค้าขายและการช่าง ซึ่งถือว่าได้ลดลงด้วยการค้าขายเปลี่ยนโฉมหน้า
ไปทางอื่น ก็ยังเป็นที่สำคัญในการช่างแลในการค้าขายคงอยู่จนทุกวันนี้
แลเป็นเมืองที่ไม่มีเมืองไหนเหมือนทั่วทั้งประเทศยุโรป ซึ่งใคร ๆ ก็จำเป็นต้อง
ดู เพราะเหตุที่แปลกแฉะงดงามประเทพหนึ่งแค่ลำพังตัว ไม่มี เมืองใด
คล้ายคลึงเลย เมืองที่เขาเทียบกับเวนิสก็แต่เมืองไทย ซึ่งใช้แม่น้ำลำคลอง
ต่างถนน ใช้เรือแทนรถ³⁸

เมืองซุริคนี้เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในที่ราบหว่างเขา แต่เขาไม่สูงชันนัก แลที่ราบใน
หว่างเขาที่เป็นเมืองนั้นก็ใหญ่มาก ไม่อัดแอเหมือนอย่างเมืองฟลอเรนซ์ คน
เพียงแสนห้าหมื่นไม่มากเท่าซุริคก็จริง แต่เป็นเมืองที่ทำงานมากเกินกว่าคน
เหตุด้วยใช้เครื่องจักรเป็นพื้น ถึงว่าตัวเมืองที่เป็นตึกติดต่อกันหมด จะไม่
ใหญ่โตกว่าที่อื่น ก็มีโรงจักรรายรอบห่าง ๆ ออกไปสู่ฐานเหมือนใยแมงมุม
หนาอยู่ตรงกลาง...ของที่เข้าไปเมืองเรา เช่นผ้าพื้นผ้าลายที่เรียกว่าผ้าฝรั่ง
แล้วไปจากนี้ทั้งนั้น มีโรงจักรตั้งขึ้นเฉพาะสำหรับทำการแต่สิ่งเดียวๆ นั้น
ไม่ได้ซื้อขายกันที่นี้ทำส่งแต่ที่บางกอกแห่งเดียว นอกนั้นทำแพรผ้าดอก
ทำลูกไม้ด้วยมือ แลลูกไม้เครื่องจักร ซึ่งไปใช้กันเป็นม่านราวอิงอยู่ใน
บางกอกก็ไปจากที่นี้ ผ้าโสร่งไหมมลายู ผ้าโสร่งเขียนสีฝังชาวทำไปจากที่นี้
ทั้งนั้น เป็นเมืองสำคัญในการค้าขายข้างฝ่ายตะวันออกเรามาก³⁹

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

ในพระราชนิพนธ์ไกลบ้าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงทัศนะถึงประเทศในยุโรปไว้ในพระราชหัตถเลขาฉบับสุดท้ายอย่างชัดเจน

มีผู้เขามักถามว่าไปยุโรปเห็นอย่างไรบ้าง คำถามอันนี้ก็มีทางตอบหลายอย่างตาม
 ใจผู้ใดซึ่งชอบทางใด ถ้าได้ใส่ใจในเรื่องอะไร แต่ใจพอเองมันแลกว้าง ๆ มากไป
 เห็นว่าประเทศยุโรปว่าโดยภูมิพื้นแผ่นดิน มันหมดดีเสียแล้วไม่มีอะไรดีต่อไปอีก
 จะว่าที่เรือกสวนไร่นาป่าไม้ ไร่หญ้าได้ทำแล้วเต็มภาคภูมิ จนไม่มีที่อีกสักคืบถ้า
 เกียกหนึ่งจะขยายออกไปอีก เว้นไว้แต่ภูมิลำเนาซึ่งเป็นที่ตลาดลั่วลั่นแต่ศิลาฤ
 กวรรดตะกัณ ซึ่งจะทำอะไรไม่ได้จริง ๆ จึงย้ายไปใช้ออย่างอื่น ในการบำรุงเรื่อง
 เพาะปลูกก็ได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว แผ่นดินนั้นอาจจะปรุ่งด้ว ยสิ่งใดอันจะทำให้เกิด
 พืชผลดีได้ปรุ่งแล้ว แลได้พืชผลดีเต็มที่แล้ว มันไม่มีอะไรจะดีขึ้นไปได้อีก ...แต่มีอีก
 อย่างหนึ่งซึ่งนอกจากความหมดดีของยุโรป เปนฝักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป
 คือความรู้แลความคิดทั้งความเพียรซึ่งจะประกอบโลกธาตุให้เป็นผลดีขึ้น เปน
 เครื่องมือที่จะกระทำให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่การหาผลนั้น เปนข้อที่น่าพิศวง
 อย่างยิ่ง ความรู้จักใช้พืชพรรณแลธาตุของโลกให้เป็นผลประโยชน์ ย่อมเกิดขึ้น
 แก่มนุษย์โดยลำดับ นับ 6000 ปีมาแล้ว มีเวลาเสื่อมสูญลึ่มไปเสียบ้างก็มากกลับ
 คิดขึ้นได้กาลบัดนี้หมด ไม่แต่เท่านั้นกลับทวีหนักขึ้น เมื่อความรู้เหล่านี้ตั้งขึ้นเป็น
 หลักฐาน ก็เปนทางความคิดที่พิศดารเกิดขึ้น อาจจะออกสาขาไปจดหมดทางซึ่ง
 จะทำได้ เช่นกับรู้จักใช้น้ำ ใอน้ำอาจนำไปใช้สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งถึงเวลา
 นี้กำลังไฟฟ้า ไฟฟ้าอาจจะใช้สารพัดทุกอย่าง แลกำลังเดินขึ้นอยู่เสมอ ใครจะ
 ทำนายไม่ได้ว่าไฟฟ้าอาจจะให้ผลอย่างไร ต่อภายหน้าถึงที่สุดเพียงไหน ถ้าจะมี
 อะไรเกิดขึ้นต่อไปภายหน้าดีขึ้นไปกว่าไฟฟ้า ใครเลยจะแลเห็นได้ ...เพราะเหตุฉะนั้น
 ขอรรวมย่อความเพียงว่า ภูมิประเทศยุโรปนั้นมันหมดดีเสียแล้ว แต่ความรู้ใน
 ประเทศยุโรปไม่ใช่แต่เวลากำลังเดินขึ้นสู่ความเจริญ มันกำลังเดินกระโดดโลดโผน
 ซึ่งจะเดินตามยาก นี่เป็นส่วนข้างฝ่ายดีของประเทศยุโรป ⁴⁰

จากความในพระราชหัตถเลขา จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ทรงเห็นว่าชาติยุโรปมีความเจริญทางด้านภูมิศาสตร์หรือการพัฒนาพื้นแผ่นดินในการนำมาใช้สอยได้
 ดำเนินมาอย่างสูงสุดแล้ว ทั้งการพัฒนา การปรับปรุง การเพาะปลูก การบำรุงรักษา ได้กระทำมาจน

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม 3, หน้า 328-331.

เต็มทีจนได้รับผลประโยชน์อย่าง สูงสุด คือพระองค์ทรงเห็นว่าชาวยุโรปได้พัฒนาตนเองจนมาถึงขีด สุดแล้ว พระองค์ทรงชื่นชมความคิดหรือสติปัญญาของชาวยุโรปที่ได้รวบรวมและสรุปออกมาเป็น หลักความรู้ในด้านต่าง ๆ ก่อให้เกิดการคิดค้นเทคโนโลยีและวิทยาการต่าง ๆ ที่นำไปสู่ความ เจริญก้าวหน้า ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่ายังเป็นสิ่งที่ชาวยุโรปยังพัฒนาต่อไปอย่างไม่ยอมหยุดยั้ง จะเห็น ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปการเดินทางไปยุโรปเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชาวตะวันตกเป็นอย่างดี

ดังนั้น อาจทำให้พิจารณาได้ว่า พระราชนิพนธ์ไกลบ้านในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว คือบันทึกการเดินทางและการเขียนความรู้เกี่ยวกับตะวันตก แต่มีลักษณะที่ แตกต่างไปจาก การเขียนความรู้เกี่ยวกับตะวันออกของชาวตะวันตก เพราะเป็นการเขียนความรู้ที่ไม่ได้ทำให้ตะวันตก กลายเป็นอื่นในลักษณะเดียวกับที่ตะวันตกเขียนความรู้เกี่ยวกับตะวันออก แต่เป็นการจัดความเป็น อื่นของตะวันตก นั่นคือการทำให้ตะวันตกไม่ใช่ดินแดนที่คนตะวันออกไม่สามารถจินตนาการถึงได้ แต่ บันทึกการเดินทางทำให้คนสยามมองเห็นตะวันตกอย่างเป็นรูปธรรม ประการสำคัญคือตะวันตกไม่ได้ มีแต่ความเจริญเพียงด้านเดียวแต่มีด้านเสื่อมอีกด้วย และยังนำเสนอให้เข้าใจว่าความเจริญก้าวหน้า ด้านต่าง ๆ ของตะวันตกมีที่มาอย่างไร ความเป็นตะวันตกไม่ได้แปลกประหลาดน่าพิศวงสำหรับคน ตะวันออกอีกต่อไป อีกทั้งในฐานะที่ผู้เขียนเป็นคนตะวันออกการ เขียนความรู้เกี่ยวกับตะวันตกอย่าง ละเอียดลออ มีข้อมูล การเปรียบเทียบระหว่างตะวันออกตะวันตกเช่นนี้ ย่อมเป็นการนำเสนอให้เห็นว่า คนตะวันออกก็มีความรู้เกี่ยวกับตะวันตกเช่นกันและคนตะวันออกมีความรู้เช่นเดียวกับคนตะวันตก